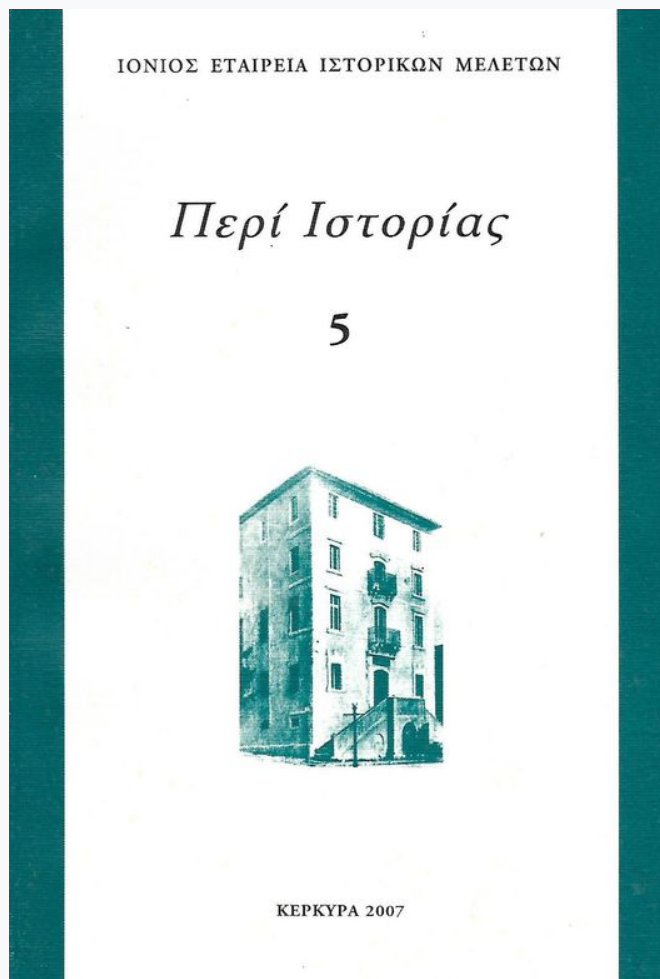

Peri Istorias

Vol 5 (2007)

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο της δικτατορίας και ελληνοτουρκικό μορφωτικό σύμφωνο του 1968

Θεοφάνης Μαλκίδης

doi: [10.12681/p.i.24840](https://doi.org/10.12681/p.i.24840)

To cite this article:

Μαλκίδης Θ. (2020). Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο της δικτατορίας και ελληνοτουρκικό μορφωτικό σύμφωνο του 1968. *Peri Istorias*, 5, 74–100. <https://doi.org/10.12681/p.i.24840>

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΣΥΜΦΩΝΟ ΤΟΥ 1968

Θεοφάνης Μαλκίδης

1. Εισαγωγή

Μετά την ελληνοτουρκική κρίση του Νοεμβρίου του 1967 λόγω της Κύπρου και την απόσυρση του ελληνικού στρατού, οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας προχώρησαν στις αρχές του 1968 στην εξομάλυνση των μειονοτικών προβλημάτων και δυσχερειών. Στις 22 Φεβρουαρίου 1968 οι υπουργοί εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας Παναγιώτης Πιπινέλης και Ιχσάν Τσαγλαγιανγκιλ (Ihsan Caglayangil) σε συνάντησή τους στο Βενε της Ελβετίας συμφώνησαν να ορίσουν από έναν αντιπρόσωπο οι οποίοι θα εξέταζαν τα εκκρεμή θέματα στις σχέσεις των δύο κρατών και ειδικότερα τα ζητήματα που αφορούσαν τις μουσουλμανικές μειονότητες¹ της ελλαδικής

---

¹ Χρησιμοποιείται πληθυντικός αριθμός αφού στην περιοχή ζουν τουρκοφανεείς πληθυσμοί, Πομάκοι, Τσιγγάνοι, ενώ το 1923 ζούσαν και άλλες μουσουλμανικές ομάδες, όπως Τσερκέζοι, Κιρκάσιοι, Κούρδοι, Αιγύπτιοι κ.ά, για τις οποίες δεν υπάρχουν σήμερα στοιχεία. Την περίοδο της χούντας ο πληθυσμός των μουσουλμάνων ήταν 93.856 τουρκόφωνοι, 18.666 πομακόφωνοι και 840 τσιγγανόφωνοι, αντίστοιχα 82%, 16% και 0,7% (βλ. σχετικά Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, *Απογραφή πληθυσμού 1961*. Ε. Ζεγκίνης, *Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1994. J. Dalegre, *La Thrace grecque, Populations et territoire*, Paris 1997. Γ. Νοταράς, "Η ανομοιογένεια του πληθυσμού. Ένα χρόνιο πρόβλημα", *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα 1995, σ. 39-59). Η επιλογή του όρου Τουρκοφανεείς, σε αντικατάσταση του όρου Τουρκογενείς -ο οποίος που κατά την έως τώρα τακτική χρησιμοποείται- γίνεται για να περιγραφεί το τμήμα των μουσουλμανικών μειονοτήτων εκτός των Πομάκων και των Ρόμα (Αθίγγανων). Το δεύτερο συνθετικό (-γενείς) παραπέμπει σε καταγωγή από το τουρκικό γένος, του οποίου ο ανθρωπολογικός προσδιορισμός παρουσιάζει δυσκολίες. Η αντικατάσταση του δεύτερου συνθετικού -γενείς με το -φανεείς υποδηλώνει τη μη (απόλυτη) τουρκική καταγωγή και ταυτόχρονα επιθυμεί να καταγράψει, σε συνδυασμό με το πρώτο συνθετικό τουρκο-, τα επίκτητα στοιχεία, όπως η τουρκική γλώσσα ή ακόμη και η τουρκική εθνική συνείδηση. Συνεπώς ο όρος αναφέρεται στην καταγωγή και όχι στη συνείδηση της ομάδας που (η συνείδηση), ως υποκειμενικό στοιχείο, μεταλλάσσεται στην πορεία του χρόνου (Α. Λιάτης, *Η υποθηκευμένη γλωσσική ιδιαιτερότητα των Πομάκων*, Κομοτηνή 1995). Με την ίδια σημασία χρησιμοποίησε τον όρο τουρκοφανεείς ο Γ. Σκαλιέρης στο *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας*, Αθήνα 1922, στην προσπάθειά του να περιγράψει το εθνολογικό μωσαϊκό της Μικράς Ασίας.

Θράκης² και της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία, με σκοπό να υποβάλουν προτάσεις για τα αναγκαία μέτρα³. Το μορφωτικό πρωτόκολλο το οποίο τελικώς υπογράφηκε το 1968 αποτέλεσε τη συνέχιση της ελληνοτουρκικής προσέγγισης που είχε ξεκινήσει με τη μορφωτική συμφωνία του 1951 και την κοινή ένταξη στο ΝΑΤΟ το 1952.

2. Το ελληνοτουρκικό κλίμα φιλίας

Η στρατιωτική κυβέρνηση της Αθήνας έδινε προτεραιότητα και μεγάλη σημασία στην ελληνοτουρκική φιλία, αφού οι δύο χώρες με τεράστια γεωπολιτική και γεωστρατηγική αξία κρατούσαν σημαντική θέση στο αμερικανικό και νατοϊκό στρατηγικό σύστημα. Οι δύο γειτονικές χώρες θα έπρεπε να έχουν τις καλύτερες δυνατές σχέσεις εξυπηρετώντας αυτά τα συμφέροντα. Η στρατιωτική κυβέρνηση στην Ελλάδα έκανε το παν για να ανταποκριθεί έναντι του ΝΑΤΟ, όταν η Τουρκία διασφάλιζε τόσο τη θέση της στη βορειοατλαντική συμμαχία, αλλά παράλληλα λάμβανε βοήθεια από τη ΕΣΣΔ ύψους 200 εκατομμυρίων δολαρίων⁴.

² Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι στο κείμενο χρησιμοποιείται ο όρος ελλαδική Θράκη, για να αποδώσει την περιοχή που περικλείεται μεταξύ των ποταμών Νέστον και Έβρου, από τα δυτικά προς τα ανατολικά και μεταξύ Βουλγαρίας και Θρακικού Πελάγους από βόρεια προς νότια, η οποία παρέμεινε στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωσή της το 1920 από τον ελληνικό στρατό. Ο όρος ελλαδική Θράκη αντιπαράβάζεται με τον όρο “Δυτική Θράκη”, ο οποίος εξετάζει το χώρο, από την τουρκική γεωγραφική, πολιτική και ιδεολογική σκοπιά. Ο όρος “Δυτική Θράκη” εμφανίστηκε στις αρχές του 20ου αιώνα και συμπίπτει με την κατάρρευση της οθωμανικής κυριαρχίας και τη διχοτόμηση της ιστορικά ενιαίας Θράκης. Η αίσθηση της ενότητας κυριαρχούσε μέχρι εκείνη την περίοδο, εξάλλου η οθωμανική διοικητική δομή δεν προσδιορίζεται από τον ποταμό Έβρο, αφού το 1866 ήδη η επαρχία Κομοτηνής περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων στην Νομαρχία Αδριανούπολης. Οι διασυμμαχικές δυνάμεις κατοχής υπό την ηγεσία της Γαλλίας στο πλαίσιο των ζυμώσεων για την τύχη της περιοχής από το 1918 και έπειτα, επιβάλλουν διεθνώς την ονομασία “Δυτική Θράκη”, που είχαν παραλάβει από τους Οθωμανούς (“*Τουρκική Δημοκρατία της Δυτικής Θράκης*”), ενώ η Ελλάδα αγνόησε τον τίτλο και υιοθέτησε τον όρο “Γενική Διοίκηση Θράκης”, που διατηρήθηκε από την εποχή που η γενική διοίκηση έδρευε στην Αδριανούπολη. Η Τουρκία χρησιμοποιεί τον όρο “Δυτική Θράκη”, με το φορτισμένο περιεχόμενο το οποίο λειτουργήσει ως προσμονή ότι το μικρότερο τμήμα της Θράκης όπου διαβίει “μία υπό ελληνική κατοχή “τουρκική μειονότητα”, σύντομα θα απελευθερωθεί από την “μητέρα πατρίδα”. Ο όρος “Δυτική Θράκη”, και γεωγραφικά εξεταζόμενος αποδεικνύεται εσφαλμένος διότι στο σύνολο της Θράκης, η ελλαδική Θράκη καταλαμβάνει το νοτιοδυτικό τμήμα αυτής και όχι το δυτικό. Για τους Βούλγαρους η ελλαδική Θράκη είναι νότια, ενώ για τους Τούρκους είναι δυτική. Έτσι αποδεικνύεται η προέλευση του όρου διότι μόνο όσοι βλέπουν από τη θέση της Τουρκίας την ελλαδική Θράκη μπορούν να την αποκαλέσουν δυτική (Α. Λιάπης, “Θράκη ή Δυτική Θράκη;”, *Ενδοχώρα* 24 [1993], σ. 24-25. Α. Λιάπης, “Ελληνοτουρκική φιλία. Προβλήματα - Προοπτικές”, *Η ειρήνη στις σχέσεις Ελλάδος - Τουρκίας*, επιμ. Χ. Αμπατζιάνης κ.ά., Κομοτηνή 1986, σ. 25. Α. Λιάπης, “Θράκη ή Δυτική Θράκη”, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 1917 (1991), σ. 34 και Α. Λιάπης, “Η εμφάνιση και διάδοση του πολιτικογεωγραφικού όρου Δυτική Θράκη”, *εφημ. Κομοτηνής Ο Παρατηρητής της Θράκης*, 27.2.1992. Ο Τούρκος συγγραφέας Κ. Misiroglu αναφέρει ότι στην πραγματικότητα είναι αντίθετος προς τη φύση ο διαχωρισμός της Θράκης σε ανατολική και δυτική με βάση τον ποταμό Έβρο (Κ. Misiroglou, *Lozan zafer mi hezimet mi?* [Η Λωζάνη ήταν νίκη ή ήττα;], Ισταμπούλ 1971, σ. 45).

³ Άρθρο 1 έκθεση Βιέννης.

⁴ Κ. Μαργάς, *Η Ελλάδα στα δέχτρα των βάσεων. Από το δόγμα Τρούμαν στον Α.Παπανδρέου*, Αθήνα

Η κυβέρνηση των συνταγματαρχών είχε σαφείς επιδιώξεις στην εξωτερική της πολιτική οι οποίες ταυτιζόταν με τα νατοϊκά συμφέροντα τα οποία λαμβάνονταν σοβαρά υπόψη στην Αθήνα. Ο επικεφαλής της εξωτερικής πολιτικής της χούντας στο χρονικό διάστημα 1967-1970 και πρώην πρωθυπουργός Π. Πιπινέλης ανέφερε σχετικά με τις προτεραιότητες που είχε το στρατιωτικό καθεστώς για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις αναφέροντας τα εξής: “αι διακοινοτικά συνομιλίες εν Κύπρω μεταξύ Κληρίδη και Ντενκτάς διεκόπησαν ως επισήμως εδηλώθη προσωρινώς. Εκ της συνεκτιμήσεως όμως ορισμένων αντιδράσεων δύναται να συναχθή ότι προσέκρουσαν και πάλιν εις την αδιαλλαξίαν της τουρκικής μειονότητας. Πάντως είναι λυπηρόν ότι το πείσμα ωρισμένων αδιάλλακτων παραγόντων των Τουρκοκυπρίων δηλητηριάζει τας σχέσεις μας με την σύμμαχον γείτονα, μίαν χώραν της οποίας τα γενικώτερα εθνικά της συμφέροντα την φέρουν αναποτρεπώς προς ημάς. Η Ελλάδα κατανοεί γιατί η Τουρκία απολαμβάνη πάντα προνομιακής οικονομικής και στρατιωτικής υποστηρίξεως, μόνον η Ελλάς είναι ειλικρινής σύμμαχος διότι είναι η μόνη χώρα με την οποίαν δεν χωρίζουν άξιοι λόγου παράγοντες”⁵.

Ο Π. Πιπινέλης προωθούσε την ελληνοτουρκική προσέγγιση, αφού πίστευε ότι έτσι θα λυθούν τα διμερή προβλήματα, που απασχολούσαν και το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο αλλά και την πορεία της Ελλάδας. Μάλιστα ανέφερε ότι “υπάρχουν στον κόσμο διεθνείς κίνδυνοι από τη γρήγορη ανάπτυξη των όπλων, υπάρχει παγκόσμιο άγχος, η κατάπτωσης εν τέλει πάσης ιδεολογικής πειθαρχίας σαφώς αισθητή τόσο εις την Δύσιν όσο και εις την Ανατολήν, μεταδίδει εις ψυχάς εκατομμυρίων ανθρώπων το άγχος του αγνώστου, το οποίον εκφράζεται υπό την μορφήν αχαλινώτου και ανευθύνου νευρώσεως. Υφίσταται πρόβλημα αποκατάστασης της ομαλότητας στις διεθνείς σχέσεις. Τα μικρά κράτη μπορούν να συμβάλλουν στην ομαλότητα αυτήν πρώτιστα με την αποκατάσταση της εσωτερικής ομαλότητά τους. Γιατί είναι προφανές και η σύγχρονος ιστορία, το έχει αποδείξει πλέον ότι ακαταστασία επί εσωτερικών θεμάτων ενός έθνους συχνά εξελίσσεται εις διεθνήν σύρραξιν. Τα μικρά κράτη μπορούν να συμβάλλουν στη διεθνή ομαλότητα και τη σταθερότητα της ειρήνης με τη μείωση της εντάσεως εις την περιοχόν της γης η οποία τα περιβάλλει. Η Επανάσταση αποκατέστησε την εσωτερική τάξιν, ύστερα εργαζόταν για τη βαλκανική συνεργασία. Η πολιτική της ύφεσης στα Βαλκάνια, δεν είναι ποσώς ασυμβίβαστος με την πολιτικήν της αδιατα-

1989, σ. 165.

⁵ Π. Πιπινέλης, *Θέσεις και Ιδέαι* 11(1969), σ. 78-79.

ράκτου και απολύτου εμπιστοσύνης εις τας βασικές γραμμές και επιδιώξεις της Ατλαντικής Συμμαχίας της οποίας εννοούμεν να ακολουθούμεν εις το γράμμα και εις το πνεύμα και τέλος η Ελλάδα έσωσε την ενότητα του ΝΑΤΟ με την ανάκληση του ελληνικού στρατού από την Κύπρο, γιατί η περαιτέρω παρουσία του συνιστά ανωμαλίαν τόσον από απόψεως καλής γειτονίας όσον και από πλευράς μιας ορθολογιστικής κατανομής των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων. Με την πράξη της αυτή, η Ελλάδα έδειξε τον σωστόν δρόμο”⁶.

Οι ηγέτες της στρατιωτικού πραξικοπήματος προωθούσαν και αυτοί με δηλώσεις και πράξεις τους την ελληνοτουρκική προσέγγιση. Ο Γ. Παπαδόπουλος φθάνοντας στην Κύπρο για επίσημη επίσκεψη (9-12 Αυγούστου 1967) δήλωνε ότι “την Ελλάδα και την Τουρκία συνδέει η ανάγκη της από κοινού αντιμετώπισης κοινού κινδύνου και έναντι του πρωταρχικού αυτού συμφέροντος άπασαι αι υφιστάμεναι διαφοραί είναι κατ’ ουσίαν δευτερεύουσας σημασίας”⁷. Αμέσως μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από την Κύπρο θεμελιώθηκε ξανά σε στέρεες βάσεις το ελληνοτουρκικό κλίμα φιλίας, που κατέληξε στην υπογραφή του ελληνοτουρκικού μορφωτικού συμφώνου.

Σε συνέντευξη του ο Γ. Παπαδόπουλος στην τουρκική εφημερίδα Μιλλέτ (Millet - Έθνος) στις 21/6/1968, τρεις μόνο εβδομάδες μετά την έναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών στην Κύπρο και μεσούσης της νέας περιόδου ακμής της ελληνοτουρκικής φιλίας, απαντώντας σε ερώτηση αν η Ένωση αποτελούσε ακόμη αίτημα της Ελλάδας ανέφερε τα εξής: “Δυνατόν πάντοτε να υπάρχουν διαφοραί μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Αλλά εάν πιστεύουμε εις την φιλίαν των δύνανται να διευθετήσουν τας διαφοράς των. Εάν το αντικείμενον της αντιδικίας μεταξύ δύο ανδρών, πιστευόντων εις την φιλίαν των, είναι μία γυναίκα, δύνανται να γίνουν επί τι διάστημα από κοινού φίλοι με αυτήν την γυναίκα, αλλά ουδείς εξ αυτών θα εκθέσει αυτήν την φιλίαν. Διότι η φιλία των είναι περισσότερον σημαίνουσα. Και διότι δια της φιλίας των προφυλάσσουν αυτήν την γυναίκα από του να καταστρέψη την φιλία των και δεν την οδηγούν εις τα χαρέμια των”⁸.

Ο Π. Πιπινέλης στη συνάντηση που είχε στη Ζυρίχη (13/3/1968) με τον Γλαύκο Κληρίδη, υπεύθυνου από την πλευρά των ελληνοκυπρίων για τις διακοινοτικές συνομιλίες, ανέφερε ότι “ο ελληνικός στρατός βρέθηκε στην ανάγκη να μετακινηθεί στον Έβρο και να αφήσει ακάλυπτα τα ελληνικά σύνορα από την Αδριατική μέχρι τον Έβρο μια απόσταση κάπου χιλίων χιλιομέτρων.

⁶ Π. Πιπινέλης, “Σκέψεις δια την κρίσιν της Δύσεως”, Εφημερίδα Ελεύθερος Κόσμος, 26/7/1970.

⁷ Α. Παπανδρέου, Η Δημοκρατία στο απόσπασμα, εκδ. Καρανάση, Αθήνα 1974, σ. 343.

⁸ Μ. Χριστοδούλου, Η πορεία των Ελληνοτουρκικών σχέσεων και η Κύπρος, Λευκωσία 1995, σ. 266.

Όλη αυτή η περιοχή καλυπτόταν μονάχα από μια δύναμη δύο διμοιριών 50 ανδρών περίπου. Η επέκταση των ελληνικών συνόρων μέχρι την Κωνσταντινούπολη και η επ' αόριστο παραμονή των ελληνικών δυνάμεων στην τουρκική Θράκη θα άφηνε ακάλυπτα τα ελληνικά σύνορα προς την Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία και εξέθετε το έθνος σε τεράστιους κινδύνους. Η Ελλάδα με πληθυσμό της τάξεως των 8 εκατομμυρίων δεν είναι σε θέση να υπερασπισθεί τα βόρεια σύνορά της αν δεν διατηρεί σχέσεις καλής γειτονίας με την Τουρκία, γιατί ακόμα και υπό τις πλέον ευνοϊκές προβλέψεις οι ελληνικές δυνάμεις κατάφερναν να φθάσουν ως την Κωνσταντινούπολη και να την καταλάβουν οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις θα αποσύροντο στη Μικρά Ασία, τούτο θα είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση των ελληνικών συνόρων και την επ' αόριστον παραμονή των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στην τουρκική Θράκη. Σε περίπτωση σύρραξης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας η Κύπρος θα υφίστατο μεγάλες καταστροφές από επιδρομές της τουρκικής αεροπορίας, τις οποίες οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις δεν θα ήταν σε θέση να εμποδίσουν γιατί δεν διαθέτουν τις κατάλληλες βάσεις". Ο Π. Πιπινέλης συμπλήρωνε πως "ο ίδιος είχε τονίσει στις κυβερνήσεις της Τουρκίας, των ΗΠΑ και της Βρετανίας, καθώς και στις κυβερνήσεις των συμμάχων τους, ότι παρά την ανάκληση των ελληνικών δυνάμεων από την Κύπρο, καμιά ελληνική κυβέρνηση δεν θα εγκατέλειπε την Κύπρο, αφήνοντάς την στην τύχη της σε περίπτωση τουρκικής επέμβασης και ότι αν κάτι τέτοιο συνέβαινε, τότε ο πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ήταν αναπόφευκτος. Ο πόλεμος με την Τουρκία θα έμενε ακατάληκτος και πιθανότητα θα ήταν ολέθριος, η ελληνοτουρκική στρατιωτική ανάφλεξη στην περιοχή θα αποδυνάμωνε το ΝΑΤΟ, θα κατέστρεφε οποιαδήποτε ευκαιρία βοήθειας που η αμερικανική κυβέρνηση μπορούσε να παράσχει μελλοντικά στην κυβέρνηση και ότι εκ τούτου ήταν ζωτικό να καταπιούμε την εθνική μας υπερηφάνεια και πάση θυσία να προέλθουμε σε συμβιβασμό με την Τουρκία, οσοδήποτε εξευτελιστικός και αν ήταν. Ένας πόλεμος μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας όχι μόνο θα μπορούσε, όπως και κάθε πόλεμος, να έχει δυσμενείς εξελίξεις αλλά ακόμη και αν απέβαινε πρόσκαιρα υπέρ της Ελλάδος δε θα έλυε το ζήτημα. Δε θα έλυε το Κυπριακό ούτε τη γενικότερη ελληνοτουρκική αντιδικία, θα διαιωνίζε απλώς την εχθρότητα και θα μας ανάγκαζε να ζούμε μέσα σε ένα χαράκωμα και να εξοπλιζόμαστε για να αντιμετωπίσουμε την τουρκική επιθετικότητα. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις δεν είναι επιδεικτικές από την αγωγή άλη από την ειρηνική συνεργασία"⁹.

⁹ Γ. Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, Λευκωσία 1989-1991, τ. 2, σ. 261-263.

3. Η έκθεση της Βιέννης

Με την ελληνική κυβέρνηση να προωθεί την ελληνοτουρκική προσέγγιση σε όλα τα πεδία το ζήτημα των μουσουλμανικών μειονοτήτων της ελλαδικής Θράκης αποτέλεσε το κύριο αντικείμενο των διμερών συνομιλιών και επαφών. Αντιπρόσωποι των δύο χωρών ορίστηκαν ο Ιωάννης Τζούνης, πληρεξούσιος υπουργός των εξωτερικών της Ελλάδας και ο Αντνάν Μπουλάκ (Adnan Bulak), γενικός διευθυντής του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών, οι οποίοι συναντήθηκαν στην Αθήνα από 11 έως 24 Μαρτίου 1968, στην Άγκυρα από 15 έως 27 Απριλίου 1968 και στη Βιέννη, από τις 20 μέχρι 31 Μαΐου του ίδιου έτους.

Οι δύο διπλωμάτες εντόπισαν τα υπάρχοντα προβλήματα μεταξύ των δύο χωρών στο πεδίο των μειονοτήτων και δεσμεύθηκαν να διατυπώσουν προτάσεις για την επίλυση τους και να αναφέρουν τα ζητήματα που απαιτούσαν μια βαθύτερη μελέτη (άρθρο 3 της έκθεσης). Προκειμένου να διευκολύνουν την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των δύο υπουργών εξωτερικών γι' αυτά τα ζητήματα, προχώρησαν στην εξέταση των διμερών θεμάτων και ειδικότερα του θέματος των μειονοτήτων λαμβάνοντας υπόψη ότι “οι δύο κυβερνήσεις απέβλεπαν κυρίως στην αποκατάσταση του κλίματος καλής θελήσεως και αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο χωρών”, γιατί αποτελούσε κοινή εκτίμηση και απεικόνιζε την πεποίθηση των δύο κυβερνήσεων ότι “η διεθνής κατάσταση αλλά και τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα των δύο κρατών απαιτούσαν ειλικρινή συνεργασία” (άρθρο 4, παρ.2 έκθεση Βιέννης).

Υπογραμμίστηκε ακόμη η αναγκαιότητα συγκρότησης της μεικτής επιτροπής που προβλεπόταν από τη μορφωτική συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας της 20ης Απριλίου 1951, (άρθρο 16)¹⁰ και συμφωνήθηκε ότι “η χρήση της μειονοτικής γλώσσας στα μειονοτικά σχολεία θα πρέπει να επιτρέπεται χωρίς περιορισμούς και στα προγράμματα των σχολείων να βρίσκεται σε ίση θέση με τη επίσημη γλώσσα της χώρας” (άρθρο 6).

Ακόμη οι αντιπρόσωποι της Ελλάδας και της Τουρκίας διαπίστωσαν σοβαρές ελλείψεις σχολικών βιβλίων της μειονοτικής γλώσσας και στις μουσουλμανικές μειονότητες της ελλαδικής Θράκης και της ελληνικής στην Τουρκία και πρότειναν το θέμα να αποτελέσει “αντικείμενο των εργασιών της μεικτής μορφωτικής επιτροπής για το μόνιμο διακανονισμό του προβλή-

¹⁰ Η ελληνοτουρκική συμφωνία του 1951 δεν προωθήθηκε, για να ρυθμίσει θέματα μειονοτικής εκπαίδευσης μεταξύ δύο κρατών, αλλά υπαγορεύτηκε από το γεγονός ότι το Συμβούλιο της Ευρώπης επιθυμούσε τη σύναψη μορφωτικών συμφωνιών μεταξύ των μελών του. Βέβαια το κλίμα της εποχής, το ΝΑΤΟ και η με κάθε τρόπο ελληνοτουρκική προσέγγιση ενίσχυσε την υπογραφή της συγκεκριμένης συμφωνίας. Σ' αυτό το πλαίσιο κινείται και η δημιουργία του μειονοτικού γυμνασίου στην Κομοτηνή (ΝΔ 2203/15-8-1952), το οποίο πήρε το όνομα του τότε προέδρου της Τουρκίας Τζελάλ Μπαγιαρ (Celal Bayar).

ματος” (άρθρο 8).

Για το διδακτικό προσωπικό των μειονοτικών σχολείων που είχε απαλλαγεί των καθηκόντων του κατά τη διετία 1967-1968 οι δύο αντιπρόσωποι πρότειναν “όπως τούτο επανενταχθεί αμοιβαίως και κατά το μέτρο του δυνατού” (άρθρο 9).

Οι Τζούνης και Μπουλάκ συμφώνησαν να απαγορευθεί στα μειονοτικά σχολεία η χρήση επιγραφών και η οργάνωση εκδηλώσεων, που θα μπορούσαν να προσβάλουν “τη θρησκευτική ή εθνικιστική συνείδηση του ελληνικού και του τουρκικού λαού” (άρθρο 10).

Σύμφωνα με τις προτάσεις που διατυπώθηκαν στην έκθεση της Βιέννης από τους δύο αντιπροσώπους και εγκρίθηκαν από τους Υπουργούς των Εξωτερικών των δύο χωρών στη συνάντησή τους στο Λονδίνο, συνήλθε την 27η Ιουνίου 1968 η μεικτή επιτροπή που προβλεπόταν από την ελληνοτουρκική συμφωνία της 20ης Απριλίου 1951 διαδοχικά στην Άγκυρα από 21 Οκτωβρίου μέχρι 9 Νοεμβρίου 1968 και την Αθήνα από 11 Νοεμβρίου μέχρι 20 Δεκεμβρίου 1968.

Στις συσκέψεις η μεικτή επιτροπή υιοθέτησε όλες τις προτάσεις και τις συστάσεις της έκθεσης της Βιέννης και συνέταξε πρωτόκολλο για την υλοποίησή τους. Έτσι με το ελληνοτουρκικό πρωτόκολλο το οποίο υπογράφηκε στην Αθήνα:

α) “αναγνωρίζεται το μέχρι σήμερα ισχύσαν εις την πράξιν καθεστώς, δυνάμει του οποίου ορισμένα μαθήματα διδάσκονται εις την ελληνικήν (Ιστορία, Γεωγραφία, Πατριδογνωσία και Ελληνική Γλώσσα) πάντα δε τα λοιπά εις την τουρκική γλώσσα”.

β) “Επιβεβαιούται η αρχή της απολύτου ελευθερίας της χρήσεως της τουρκικής γλώσσης εντός των μειονοτικών σχολείων” (άρθρο 1 παρ α. και β.)¹¹.

Για το εποπτικό υλικό η επιτροπή συνιστά η χρήση του να είναι “κατόπιν

¹¹ Σε αντίθεση με την πραγματικότητα στην ελλαδική Θράκη, αλλά και με τη Συνθήκη της Λωζάνης που έκανε αναφορά για εκπαίδευση στη μητρική γλώσσα, στη δεκαετία του 1950, σημειώθηκε η επίσημη μεταβολή του όρου “τουρκική” αντί του “μουσουλμανική” μειονότητα τόσο από τον Έλληνα νομοθέτη όσο και από την ελληνική διοίκηση. Συγκεκριμένα με το ΝΔ 3065/54 (ΦΕΚ 239/9-10-1954) “Περί του τρόπου λειτουργίας Τουρκικών Σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως Δυτικής Θράκης και ρυθμίσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις την εποπτεϊαν αυτών και τους Επιθεωρητάς Τουρκικών Σχολείων Δυτικής Θράκης”, όλοι οι συντρέχοντες στην προαγωγή της στοιχειώδους εκπαίδευσης των μουσουλμανοπαίδων χαρακτηρίστηκαν από κοινού κατά τρόπο που μπορούσε να δημιουργήσει αμφιβολίες ακόμη ως προς την εθνικότητά τους. Με τα ΝΔ 2203/52 και ΝΔ 3065/54 η Ελλάδα μετά από διάβημα του τούρκου πρέσβη στην Αθήνα, Τζεμάλ Χουσνί (Cemal Husni) στον πρωθυπουργό Α. Παπάγο, αποφασίζει και δια του Γενικού Διοικητή Θράκης Γ. Φεσσόπουλου υλοποιεί την χρήση “εφ’ εξής εις πάσαν περίπτωσιν του Τούρκου-Τουρκικού αντί του τοιούτου Μουσουλμάνος - Μουσουλμανικός”. Έτσι υποχρεώνονται οι δήμαρχοι και πρόεδροι κοινοτήτων να το εφαρμόσουν, αντικαθιστώντας σε πρώτη φάση διάφορες επιγραφές που αναφέροντο το θρησκευτικό και όχι το εθνικό χαρακτηρισμό της μειονότητας, “κατόπιν διαταγής του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως”.

ελέγχου απεριορίστως ελευθέρα” (άρθρο 3) διατύπωση που εξηγείται παρακάτω ότι τα δύο μέρη θα υποβάλλουν δια της διπλωματικής οδού για έγκριση στις αρχές της άλλης χώρας κατάλογο με δείγματα του εποπτικού υλικού και σε διάστημα ενός μηνός εγκρίνεται ή απορρίπτεται το εποπτικό υλικό. Σε περίπτωση που η απάντηση είναι θετική το εποπτικό υλικό αποστέλλεται στις προξενικές αρχές της χώρας από τις οποίες παραδίδεται στις αρμόδιες υπηρεσίες για διανομή (άρθρο 4). Ανάλογη διαδικασία τηρείται και για τα σχολικά εγχειρίδια των μαθημάτων εκείνων που διδάσκονται στη μειονοτική γλώσσα (άρθρο 15).

Η επιτροπή υπογράμμισε τη σπουδαιότητα της παραγράφου 10 της έκθεσης της Βιέννης, η οποία αναφέρεται στην αρχή “του σεβασμού της θρησκευτικής, φυλετικής ή εθνικής συνείδησης του ελληνικού και του τουρκικού λαού”, γι’ αυτό και συνιστά “το διδακτικό προσωπικό των μειονοτικών σχολείων να μη προβαίνει σε παρατηρήσεις που θα μπορούσαν να ταπεινώσουν τους μαθητές επειδή αυτοί ανήκουν σε άλλη θρησκεία” (άρθρο 18 παρ. ε.)¹².

Η μεικτή ελληνοτουρκική επιτροπή πρότεινε στα δύο μέρη να συνεχίζουν να εφαρμόζουν και στο μέλλον το υφιστάμενο καθεστώς όσον αφορά τη χρήση της μειονοτικής και της επίσημης γλώσσας στα μειονοτικά σχολεία. Ειδικότερα πρότεινε να συνεχίσουν να διδάσκονται στην επίσημη γλώσσα του κράτους τα μαθήματα που έως τότε διδάσκονταν στη γλώσσα αυτή, η διδασκαλία όλων των άλλων μαθημάτων χωρίς εξαίρεση να γίνεται στη μειονοτική γλώσσα, να επιτρέπεται η χρήση της μειονοτικής γλώσσας τόσο από τους διδάσκοντες όσο και από τους μαθητές και μαθήτριες και σε άλλες περιπτώσεις, όπως στα διαλείμματα, τις σχολικές δραστηριότητες, τα συμβούλια των διδασκόντων.

Μέχρι την υπογραφή του πρωτοκόλλου δεν είχε αποφασισθεί, ούτε είχε γίνει ποτέ επίσημη αναφορά στο είδος των μαθημάτων που θα διδασκόταν στην ελληνική και τη μειονοτική (δηλαδή τουρκική) γλώσσα.

Η πρώτη γραπτή αναφορά στα μαθήματα που θα διδάσκονται στην ελληνική και τουρκική γλώσσα και όχι μειονοτική (δηλαδή και Πομακική και Ρομανί)¹³ γίνεται σε έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, με ημερομηνία 18 Ιανουαρίου 1969, το οποίο υπογράφει ο Π. Πιπινέλης και απευθύνεται προς τη “Γενική Επιθεώρηση Ξένων και Μειονοτικών σχολείων”. Με το έγγραφο αναγνωρίζεται ότι στην ελληνική γλώσσα θα διδάσκονται τα

¹² Ν. Παναγιωτίδης, *Το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας*, Αλεξανδρούπολη 1996, σ. 29.

¹³ Θ. Μαλκίδης, “Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και πολιτικές ως παράγοντες του μετασχηματισμού της ταυτότητας των Πομάκων της ελληνικής Θράκης (1930 - σήμερα)”, *Μετασχηματισμοί της συλλογικής ταυτότητας των Πομάκων*, επιμ. Θ. Μαλκίδης - Ν. Κόκκας, Ξάνθη 2006, σ. 75-129.

έως εκείνη τη στιγμή διδασκόμενα μαθήματα ιστορία, γεωγραφία, πατριδογνωσία και ελληνική γλώσσα, ενώ όλα τα άλλα μαθήματα θα διδάσκονται στην τουρκική γλώσσα. Μία ακόμη περίπτωση απ' όπου διαπιστώνεται ότι η εκπαίδευση των μουσουλμανικών μειονοτήτων στη Θράκη ανήκε στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Εξωτερικών και όχι του Υπουργείου Παιδείας.

Με το ελληνοτουρκικό πρωτόκολλο καθιερώνεται και τυπικά στους μουσουλμάνους της Θράκης η τουρκική γλώσσα, η οποία είχε εισαχθεί μετά την απέλαση των “*παλαιότουρκων*” ή “*παλαιομουσουλμάνων*”¹⁴ και την ελληνοτουρκική συμφωνία του 1951.

Με τη συμφωνία του 1968 βάσει των οποίων η τουρκική γλώσσα αναγνωρίστηκε και τυπικά πλέον ως η επίσημη γλώσσα των μειονοτήτων το Ν.Δ 3065/54 (ΦΕΚ 239/9-10-54) και η Υπουργική Απόφαση υπ. αριθμ. 149251/4-6-58 (ΦΕΚ 162/4-6-58) που ρυθμίζουν τα θέματα μειονοτικής εκπαίδευσης δε στηρίζονται σε διατάξεις διακρατικών συμφωνιών και έτσι η τουρκική γλώσσα εισάγεται ως η μόνη μειονοτική γλώσσα παρά το γεγονός ότι η μητρική γλώσσα των Πομάκων και των Αθίγγανων δεν είναι η τουρκική.

Σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάνης τα παιδιά της μειονότητας στα σχολεία πρέπει να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα (άρθρο 40 συνθήκη Λωζάνης)¹⁵, αλλά στο γενικό κλίμα της εποχής το πρωτόκολλο θα αποτελέσει ένα ακόμη βήμα εκτουρκισμού των μειονοτήτων και εμφάνισης των θρησκευτικών μειονοτήτων με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά ως ενιαία εθνική μειονότητα.

Με το υπ. αριθμ. 4282-93/18-1-1969 έγγραφο του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (Δ' Πολιτική Διεύθυνση), με το οποίο δίνονται οδηγίες εφαρμογής του ελληνοτουρκικού πρωτοκόλλου της 20/12/1968 τονίζεται ότι “*επιβεβαιούται η αρχή της απολύτου ελευθερίας της χρήσεως της τουρκικής γλώσσας εντός των μειονοτικών σχολείων*”.

4. Η ίδρυση της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης

Το ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς κινούμενο στο κλίμα του ελληνοτουρκικού μορφωτικού συμφώνου θα ιδρύσει το 1968 την Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ).

¹⁴ Θ. Μαλκίδης, “Η διαμάχη παλαιομουσουλμάνων - κεμαλικών στην ελλαδική Θράκη στην περίοδο του Μεσοπολέμου”, *Νέα Κοινωνιολογία* 39 (2004), σ. 73-88· Κ. Τσιούμης, “Η στάση της ελληνικής κυβέρνησης στο ζήτημα της διδασκαλίας της λατινικής γραφής στα μουσουλμανικά σχολεία κατά την τελευταία κυβερνητική θητεία του Βενιζέλου (1928-1932)”, *Θρακική Επετηρίδα* 10 (1995-1998), σ. 111-117.

¹⁵ Η συνθήκη κυρώθηκε με το ΝΔ. “Περί κυρώσεως της εν Λωζάννη συνομολογηθείσης Συνθήκης Περί Ειρήνης”, ΦΕΚ 238/25.8.1923.

Το σχετικό Β. Δ (31/10-10-1968) ανέφερε: *“ιδρύεται παιδαγωγική ακαδημία ενός τμήματος με έδραν την πόλιν της Θεσσαλονίκης και τίτλον “Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία “προς μόρφωσιν και επιμόρφωσιν ημεδαπών μουσουλμάνων διδασκάλων. Η ίδρυση της ΕΠΑΘ και ο διορισμός των αποφοίτων της στα μειονοτικά σχολεία, αποσκοπούσε στην αναβάθμιση της μειονοτικής εκπαίδευσης με τη σταδιακή αντικατάσταση κατά κύριο λόγο των “προσοντούχων” που στερούνταν ελληνικής παιδείας και κατά δεύτερο λόγο των αποφοίτων των ιεροσπουδαστηρίων, των οποίων η κατάρτιση είχε χαρακτήρα θεολογικό.*

Οι απόφοιτοι της ΕΠΑΘ διορίζονται σε θέσεις διδακτικού προσωπικού στα μειονοτικά δημοτικά σχολεία, όπου τους ανατίθεται η διδασκαλία των μαθημάτων που διδάσκονται στη μειονοτική γλώσσα. Η φοίτηση είναι διετής, αλλά χρειάζεται και ένα προκαταρτικό έτος σε πολλές περιπτώσεις. Στην προκαταρτική τάξη εγγράφονται μετά από εξετάσεις στην ιστορία, στα μαθηματικά, και στην έκθεση, οι κάτοχοι ενδεικτικού Β΄τάξης λυκείου με διαγωγή “Κοσμιωτάτη”.

Σύμφωνα με άρθρο του ΝΔ 1109 /72 στην ΕΠΑΘ, είναι δυνατόν να οργανώνεται κάθε χρόνο ταχύρρυθμη εκπαίδευση για τους μειονοτικούς δασκάλους. Η σχολή διαθέτει οικοτροφείο, φοιτητική εστία, υπάρχει δωρεάν διαμονή και εξ’ ολοκλήρου συντηρείται από το ελληνικό δημόσιο. Το 1990 με το ΦΕΚ 182/24-12-1990 τ.Α (άρθρο 8 πράξη νομοθετικού περιεχομένου περί μουσουλμάνων θρησκευτικών λειτουργιών), ιδρύθηκε ιερατικό μουσουλμανικό τμήμα, για την εκπαίδευση των θρησκευτικών λειτουργιών (ιμάμηδων).

Οι δάσκαλοι εκ Τουρκίας, οι αποκαλούμενοι και “προσοντούχοι” υποδέχτηκαν με προπηλακισμούς και ύβρεις τους απόφοιτους της ΕΠΑΘ. Τους αποκαλούσαν προδότες και έστρεφαν την κοινή γνώμη εναντίον τους, μέχρι σημείου να πείθουν τους γονείς να μην στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Οι άνθρωποι όμως του τουρκικού προξενείου της Κομοτηνής είδαν προοπτικά ότι οι απόφοιτοι της ΕΠΑΘ θα κυριαρχούσαν στη μειονότητα και έτσι τους πλησίασαν και τους έκαναν όργανα της εθνικιστικής τους πολιτικής. Και αυτό γιατί μετά από μερικά χρόνια εμπειρίας στα μειονοτικά σχολεία οι απόφοιτοι της ΕΠΑΘ υπέκυψαν σε εκβιασμούς, αφού τα παιδιά τους δε θα μπορούσαν να σπουδάσουν στην Τουρκία, ενώ παράλληλα διαπίστωσαν και αυτοί την απουσία της ελλαδικής πολιτείας από τη Θράκη, ιδιαίτερα όταν έρχονταν σε σύγκρουση με τον τουρκικό μηχανισμό εξουσίας στην περιοχή και ιδιαίτερα με το προξενείο.

5. Οι συνέπειες του ελληνοτουρκικού μορφωτικού πρωτοκόλλου

Η εκπαίδευση των μειονοτήτων με τον τουρκοκεντρικό χαρακτήρα της, παρά την αντίδραση μιας μεγάλης μερίδας μουσουλμάνων, έθεσε τα θεμέλια για τη σταδιακή μετατροπή της μειονότητας από θρησκευτική σε εθνική.

Η καθιέρωση της τουρκικής γλώσσας ως μοναδικής για την ανομοιογενή μουσουλμανική μειονότητα έρχεται σε ευρεία αντίθεση με τη συνθήκη, με αποτέλεσμα οι Πομάκοι και οι Αθίγγανοι να εκτουρκιστούν. Η παραβίαση δηλαδή της συνθήκης από τη μεριά της Ελλάδας με την καθιέρωση της τουρκικής γλώσσας ως μόνης μειονοτικής και η διδασκαλία των περισσότερων μαθημάτων του δημοτικού στην τουρκική, η μη επαρκής λειτουργία γυμνασίων και λυκείων και η κατ' επέκταση φυγή των μουσουλμάνων στην Τουρκία συντέλεσαν ώστε η εκπαίδευση που παρέχεται σήμερα στη μειονότητα να παρουσιάζει τουρκοκεντρικό χαρακτήρα.

Το αναλυτικό πρόγραμμα και τα διδακτικά βιβλία έλαβαν επίσημα τουρκοκεντρικό χαρακτήρα και προσανατολισμό και δεν έλαβαν υπόψη τους όρους της διγλωσσικής κοινωνικοποίησης των παιδιών της μειονότητας, έτσι ώστε να ενταχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Οι Πομάκοι και οι Αθίγγανοι θεώρησαν πολύ φυσιολογικό να συνεχίσουν την περιθωριακή τους ζωή και οι τουρκογενείς που είχαν τους οικονομικούς πόρους και τις πολιτικές ενδεχομένως γνωριμίες να στέλνουν τα παιδιά τους στην Τουρκία¹⁶.

Στους Πομάκους υπήρχε μια επιθυμία να ενσωματωθούν στους τουρκόφωνους μουσουλμάνους, όχι μόνο λόγω της μειοψηφίας τους, αλλά και λόγω του ότι το φυλετικό τους όνομα ήταν για αυτούς υποτιμητικό, αφού οι γύρω λαοί (Τούρκοι, Έλληνες, Βούλγαροι) το χρησιμοποιούσαν υποδηλώνοντας για πολλά χρόνια την ταπεινή τους προέλευση. Με την αντικατάσταση του αραβικού με το λατινικό αλφάβητο και ιδιαίτερα στα ιερά μουσουλμανικά βιβλία σημειώθηκε σαφής υποχώρηση του θρησκευτικού ιδεολογικού μηχανισμού και απαρχή για εκπαίδευση της μειονότητας με τουρκοκεντρικά χαρακτηριστικά μετατρέποντας τις μειονότητες από θρησκευτικές σε εθνική. Σ' αυτό συνέβαλε και το πολιτικοκοινωνικό κλίμα στα ορεινά της Θράκης που χαρακτηρίζεται από την ασφυκτική καταπίεση του πληθυσμού από τους μηχανισμούς της Τουρκίας και την ελληνική χούντα¹⁷. Η ελευθερία έκφρασης

¹⁶ I. Onsunoglu, "Κριτική στη μειονοτική εκπαίδευση. Η ματιά του μειονοτικού", *Σύγχρονα Θέματα* 63 (1997), σ. 61-64.

¹⁷ Μέχρι το 1995 η περιοχή ήταν απαγορευμένη και για να εισέλθει ακόμη και κάτοικος εφοδιαζόταν με σχετική άδεια από την αστυνομία (Λ. Λαμπριανίδης, "Τοπική ανάπτυξη και περιοριστικές ρυθμίσεις. Η περίπτωση της επιτηρούμενης ζώνης στα χωριά των Πομάκων της Ξάνθης", *Τόπος* 13 [1997], σ. 32-45).

τελούσε υπό διωγμό και οι Πομάκοι μόνο κατ' ιδίαν και υπό προϋποθέσεις εκμυστηρεύονταν αυτά που ποτέ δεν θα τολμούσαν να διατυπώσουν δημοσίως. Όσοι επιδίωξαν να εκφράσουν απόψεις αντίθετες με αυτές των τουρκικών κύκλων κατηγορήθηκαν ως προδότες και άπιστοι και περιθωριοποιήθηκαν κοινωνικά και οικονομικά. Ειδικά οι Πομάκοι δάσκαλοι που αντιστάθηκαν στις τουρκικές μεθοδεύσεις δέχθηκαν πίεση που είχε ως αποτέλεσμα να εγκαταλείψουν τα σχολεία.

Χαρακτηριστικά, μετά την υπογραφή του ελληνοτουρκικού μορφωτικού πρωτοκόλλου ανακοινώθηκε στους δασκάλους ότι στο εξής στα μειονοτικά σχολεία θα διδάσκεται η τουρκική γλώσσα αντί της αραβικής και τα παιδιά θα μαθαίνουν τη λατινική γραφή και αλφάβητο και όχι το αραβικό. Δύο δάσκαλοι εξέφρασαν την διαφωνία τους σε αυτήν την απόφαση, κάτι που έγινε γνωστό στο τουρκικό προξενείο της Κομοτηνής την επόμενη μέρα. Μέσα σε 5 μέρες οι συγκεκριμένοι δάσκαλοι έγιναν οι πιο θερμοί συμπαραστάτες αυτής της υπόθεσης και οι πιο φανατικοί υποστηρικτές της τουρκικής κουλτούρας μέσα στη μειονότητα. Ο εκτουρκισμός των Πομάκων και των Αθίγγανων τους στέρησε τη δυνατότητα να αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως διαφορετικό από τους άλλους και να αντιληφθούν ότι είναι ένας καταπιεσμένος πληθυσμός¹⁸.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης και το περιστατικό που αναφέρει χριστιανός δάσκαλος για πολλά χρόνια στις περιοχές των Πομάκων σχετικά με βιβλίο που είχε γράψει για τον συγκεκριμένο πληθυσμό. Ο Γ. Παπούλιας, διευθυντής πολιτικών υποθέσεων του Υπουργείου Βόρειας Ελλάδας, στο διάστημα 1970-1972 ματαίωσε την έκδοση του βιβλίου *Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης, Ιστορία, καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, λαογραφικά*, του δασκαλου Π. Θεοχαρίδη "για να μην προκληθούν αντιδράσεις από την πλευρά της Τουρκίας, αφού εκεί (στο βιβλίο) γραφόταν ότι οι Πομάκοι δεν είναι Τούρκοι". Τελικά η συγκεκριμένη έκδοση είδε το φως της δημοσιότητας το 1994¹⁹.

Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι (Ρομά) της ελληνικής Θράκης αποτελούν και αυτοί ιδιόμορφη περίπτωση μέσα στο χώρο των μειονοτήτων, αφού μετά το 1923 υπάχθηκαν νομικά στα όρια μιας ομόθρησκης μειονότητας, διαφορετικής δε σχετικά με τη γλώσσα και τα άλλα χαρακτηριστικά καταγωγής τους. Το πρωτόκολλο με την επίσημα παρεχόμενη μειονοτική -τουρκόφωνη εκπαίδευση λειτούργησε και για τους τσιγγανόφωνους ως θεσμός επιβολής μιας

¹⁸ Α. Λιάπης, *Η υποθηκευμένη γλωσσική ιδιαιτερότητα των Πομάκων*, Κομοτηνή 1995, σ. 19.

¹⁹ Π. Θεοχαρίδης, *Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης, Ιστορία, καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, λαογραφικά*, Ξάνθη 1994, σ. 10.

γλώσσας ξένης και προς την γλωσσική τους παράδοση αλλά και προς αυτήν του κράτους στο οποίο διαβιούν²⁰.

Μια άλλη άμεση επίπτωση του ελληνοτουρκικού πρωτοκόλλου στη Θράκη, εκτός από την αναγκαστική εκμάθηση της τουρκικής γλώσσας από όλες τις μουσουλμανικές μειονότητες, ήταν το γεγονός ότι η χούντα πιεζόμενη από την Τουρκία και από νατοϊκούς κύκλους προέβη σε μαζικό διορισμό δασκάλων από την Τουρκία, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στην Τουρκία και εξέφραζαν την εθνικιστική τάση. Έτσι η χούντα επέφερε ακόμη ένα πλήγμα εναντίον των “παλαιομουσουλμάνων” δασκάλων²¹, με την αναβάθμιση των “προσοντούχων”, των αποφοίτων δηλαδή των τουρκικών διδασκαλείων. Η δικτατορία είχε ήδη απολύσει τους ιδεολογικά προσκείμενους στην αριστερά και κεντροαριστερά “παλαιομουσουλμάνους” και “προσοντούχους” δασκάλους και τους είχε αντικαταστήσει με “εθνικόφρονες”.

Το χουντικό καθεστώς πιεζόμενο από την Τουρκία αναγκάστηκε με βάση τη συμφωνία της Βιέννης να διορίσει στις θέσεις των απολυθέντων “δι’ έλλειψην νομιμοφροσύνης” υπεράριθμους προσοντούχους δασκάλους, αφού οι αντικαταστάτες των απολυθέντων παρέμεναν και αυτοί στις θέσεις τους, τονώνοντας ηθικά και ψυχολογικά τους προσοντούχους και τους εθνικιστικούς κύκλους.

Αποκαλυπτική είναι η σχετική περικοπή των οδηγιών για την “Εφαρμογή συμφωνίας Βιέννης περί μειονοτικών θεμάτων” που δίνονται από τη χούντα: “Η παράγραφος 9 αφορά το απολυθέν εκατέρωθεν ή απαλλαγέν των καθηκόντων του διδακτικού προσωπικού κατά την διάρκεια της διετίας 1967-1968. Η συμφωνία προβλέπει την “αμοιβαία επανένταξιν” του προσωπικού τούτου κατά το “μέτρον του δυνατού”. Η παράγραφος αυτή δέον όπως ερμηνευθή εντός του γενικότερου πλαισίου των προθέσεων των δύο Κυβερνήσεων αι οποίαι είναι κατ’ εξοχήν πολιτικά. Ως εκ τούτου τυχόν τυπικά ή νο-

²⁰ Α. Λιάπης, *Γλωσσάριο της Ρωμανί*, Κομοτηνή 1998, σ. 7.

²¹ Η Σύμβαση της ανταλλαγής πληθυσμών Ελλάδας και Τουρκίας (Ιανουάριος 1923), η οποία επικυρώθηκε από τη Συνθήκη της Λωζάνης, αν και υποτίθεται ότι έγινε επί τη βάση εθνικών κριτηρίων, εντούτοις χρησιμοποίησε το μόνο εφαρμόσιμο εκείνη την εποχή κριτήριο, αυτό της θρησκευτικής υπαγωγής, ανεξαρτήτως της καταγωγής των πληθυσμών. Το κριτήριο αυτό λειτούργησε στη συνέχεια καταλυτικά υπέρ του τουρκικού εθνικισμού, αφού έγινε στοιχείο ιδεολογικού και θεσμικού εκτουρκισμού μεγάλης μερίδας των Πομάκων και των Ρομά. Στην ελλαδική Θράκη αμέσως μετά το 1923 διαμορφώθηκαν δύο διαφορετικές εκφάνσεις θρησκευτικής πίστης, η πρώτη η παραδοσιακή (“παλαιομουσουλμάνοι”) με περιεχόμενο αντικεμαλικό και απολίτικες στάσεις και η δεύτερη με χαρακτήρα συγκρουσιακό και ανθελληνικό, ουσιαστικά υποχείριο της κεμαλικής ιδεολογίας. Η απέλαση το 1931 του ηγέτη των παλαιομουσουλμάνων Σαμπρί Εφέντη ανέτρεψε τους συσχετισμούς δυνάμεων και εξάλειψε το σπουδαιότερο εμπόδιο στην εξάπλωση του κεμαλισμού (Α. Λιάπης, *Διαδικασίες Διαμόρφωσης Ταυτότητας στους Μουσουλμάνους Ρομά της Ελληνικής Θράκης*, Αθήνα 2005).

μικά κωλύματα δέον να εξευρεθή τρόπος να παρακαμφθούν χάριν της πολιτικής σκοπιμότητας. Ως προς την ουσία διευκρινίζομεν ότι υφίσταται προφορική συνενόησης με τους Τούρκους ότι, όσοι Μουσουλμάνοι διδάσκαλοι απελύθησαν δια λόγους ελλείψεως νομιμοφροσύνης δεν πρόκειται να επαναπροσληφθούν, αλλ' ότι ούτοι θα αντικατασταθούν δι' έτερων προσοντούχων διδασκάλων. Δια του όρου "αντικατασταθούν" νοείται ότι οι νέοι διδάσκαλοι θα διορισθούν εις τα αυτά σχολεία εις τα οποία υπηρετούν και οι απολυθέντες. Τούτο δεν συνεπάγεται βεβαίως και υποχρέωσιν απομακρύνσεως των νομιμόφρων διδασκάλων οίτινες διωρίσθησαν ήδη εις αντικατάστασιν των απολυθέντων κατά τη διάρκεια της τελευταίας διετίας. Οι μέλλοντες να διορισθούν δυνάμει της συμφωνίας προσοντούχοι διδάσκαλοι θα ηδύνατο π.χ να προσληφθούν ως υπεράριθμοι. Όσον αφορά τέλος τους διδασκάλους οι οποίοι απελύθησαν δια πειθαρχικά παραπτώματα δυνάμει κανονικών αποφάσεων των οικείων συμβουλίων δέον να εξευρεθή εύσχημος τρόπος επαναδιορισμού των". Υπογραφή Π. Πιπινέλης, υπουργός Εξωτερικών²².

Ο διορισμός εθνικιστών δασκάλων²³ από την Τουρκία τόνισε τους εθνικιστικούς κύκλους της μειονότητας, αφού είδαν να αναβαθμίζεται ο ρόλος της Τουρκίας στην ελλαδική Θράκη. Τέλος, η επίσκεψη το Σεπτέμβριο του 1973 του Τούρκου πρέσβη Kamuran Gurun στην περιοχή αποδείχθηκε αποφασιστική για την επιβολή της λατινικής γραφής στους Πομάκους και την περαιτέρω τουρκοποίησή τους μαζί με τους Αθίγγανους, παρά τις αντιδράσεις των δύο αυτών συνιστωσών της μουσουλμανικής μειονότητας.

6. Συμπεράσματα

Από την εποχή που η Τουρκία προσπαθούσε να επιβάλλει τον κεμαλισμό στη Θράκη και να συντρίψει τις εστίες αντίστασης, μέσα από τις νέες γενιές η μειονοτική εκπαίδευση δεν έπαψε να αποτελεί ένα δυναμικό πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Όπως και σε τόσα άλλα πεδία έτσι και στο χώρο αυτό, μέσω του μορφωτικού πρωτοκόλλου του 1968, η Τουρκία κατόρθωσε να έχει τον απόλυτο έ-

²² Βλ. αριθμ. ΔΤ 44-178/6-1968 εγκύκλιος του υπουργείου Εξωτερικών Δ' Πολιτική διεύθυνση.

²³ Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι όταν εκ μέρους του Σωματείου των εκ Τουρκίας δασκάλων "προσοντούχων", υποβλήθηκε εκ νέου αίτηση τροποποίησης του άρθρου 4 του καταστατικού κατ' εφαρμογήν του άρθρου 41 του ΝΔ 795/71 αυτή απορρίφθηκε (απόφαση 191/1972 Απόφαση Εφετείου Θράκης) διότι η νέα διατύπωση του άρθρου αυτού σύμφωνα με την οποία "τα υποψήφια μέλη δέον να ώσιν Έλληνες υπήκοοι, μη ανταλλάξιμοι τουρκικής εθνικότητας" κρήθηκε από το Εφετείο Θράκης ότι ερχόταν σε αντίθεση με τις διατάξεις του ΝΔ 795/71 και του Αστικού Κώδικα. Παρά την απόρριψη της αίτησης, το Σωματείο συνέχισε να λειτουργεί με το αρχικό καταστατικό στα άρθρα του οποίου υπήρχαν οι φράσεις "τουρκικά σχολεία, τούρκοι δάσκαλοι, τούρκοι μαθητές" (άρθρα 1, 2, 4, και 15).

λεγχο της ιδεολογίας που παρέχεται στους μουσουλμάνους με μισθοδοτούμενους εκπαιδευτικούς από το προξενείο, με δασκάλους εκπαιδευμένους στην Τουρκία, με ευνοϊκές διατάξεις για την εισαγωγή των μουσουλμανοπαίδων ως ομογενών Τούρκων στα τουρκικά πανεπιστήμια και με πλήθος άλλων μέτρων.

Έτσι η Τουρκία εισχώρησε βαθιά στη μειονοτική εκπαίδευση της ελλαδικής Θράκης με απώτερο σκοπό τη διαμόρφωση τουρκικής εθνικής συνείδησης στα παιδιά των μουσουλμάνων.

Η αποδοχή από το ελληνικό κράτος της ταύτισης του θρησκευτικού χαρακτήρα της μειονότητας με την τουρκική γλώσσα οδήγησε στην ενιαία αντιμετώπιση των μειονοτήτων, με αποτέλεσμα η τουρκική γλώσσα να θεωρείται σήμερα η μητρική γλώσσα όλων των μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών. Παράλληλα όμως συνέβαλλε στη σύνδεση της θρησκείας με την εκπαίδευση, αφού για τη διατήρηση και τη νομιμοποίηση της γλώσσας στις συνειδήσεις των ατόμων η θρησκεία αποτελεί το μοναδικό ενοποιητικό παράγοντα²⁴.

Έτσι η γλώσσα, που αναδεικνύεται από τον τουρκοκεντρικό χαρακτήρα της παρεχόμενης εκπαίδευσης μαζί με τη θρησκεία αποτελούν καθοριστικά χαρακτηριστικά της μουσουλμανικής μειονότητας. Η επικράτηση της τουρκικής γλώσσας και η καθιέρωσή της ως μητρικής γλώσσας στην εκπαίδευση, όπως καθιερώθηκε και τυπικά από το μορφωτικό πρωτόκολλο του 1968, ενίσχυσε τη θρησκευτική ιδιαιτερότητα των μουσουλμάνων μετατρέποντάς την στην πραγματικότητα σε συμπαγή πολιτισμική ιδιαιτερότητα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι Η ΕΚΘΕΣΗ BIENNΗΣ

1. Την 22αν Φεβρουαρίου 1968 οι Υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδος και της Τουρκίας απεφάσισαν όπως έκαστος διορίση έναν αντιπρόσωπον, οίτινες θα είχαν αποστολήν να εξετάσουν τα εκκρεμούντα διμερή ζητήματα και ειδικώτερα τα μειονοτικά ζητήματα επί τω τέλει, όπως προβώσιν εις προτάσεις προς τας Κυβερνήσεις των επί ληπτέων μέτρων εν προκειμένω.

2. Κατόπιν της αποφάσεως ταύτης οι κ. Ι Τζούνης, Πληρεξούσιος Υπουργός των εξωτερικών εις το Υπουργείον Εξωτερικών της Ελλάδος και ο Adnan Bulak, Γενικός Διευθυντής εις το Τουρκικόν Υπουργείον Εξωτερικών, διωρίσθησαν ως αντιπρόσωποι και συνηντήθησαν αλληλοδιαδόχως εν Αθήναις, Α-

²⁴ Ε. Κανακίδου, *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Αντικής Θράκης*, Αθήνα 1995, σ. 60.

γκυρα και Βιέννη την 11-24 Μαρτίου, την 15-27 Απριλίου και την 20-31 Μαΐου 1968 αντιστοίχως, ίνα ετοιμάσωσιν AD REFERENDUM, την παρούσαν έκθεσιν, η οποία θα υποβληθή εις τους δύο Υπουργούς των εξωτερικών, προς μελέτην

3. Ίνα διευκολύνωσι μιαν ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των δύο Υπουργών οι δύο Αντιπρόσωποι επεδίωξαν:

α) να εντοπίσουν τα υπάρχοντα προβλήματα.

β) να διατυπώσουν προτάσεις δια να τεθούν εκποδών ωρισμένα προβλήματα.

γ) να αναφέρουν τα ζητήματα, άτινα χρήζωσι μιας βαθυτέρας μελέτης.

Τούτο πράττοντες οι δύο αντιπρόσωποι είχαν πλήρη επίγνωση του γεγονότος, ότι οι δύο Υπουργοί είχαν θέσει ως σκοπόν των να επιδιώξουν δια των καταλληλοτέρων μέσων την εξομάλυνσιν των παρουσών δυσχερειών και την κατ' αυτόν τον τρόπον εξυγίανσιν των σχέσεων μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας.

4. Κατά την διάρκειαν των συνομιλιών των οι δύο αντιπρόσωποι έλαβον κυρίως υπ' όψιν των τας ακολούθους σκέψεις:

α) Δια του γράμματος και του πνεύματος της Συνθήκης της Λωζάνης, αι δύο Κυβερνήσεις συνομολόγησαν συγκεκριμένας υποχρεώσεις έναντι των μειονοτήτων, ελληνικής και τουρκικής των εγκατεστημένων επί των αντιστοίχων εδαφών των. Η εν τω συνόλω και καλόπιστος εφαρμογή των υποχρεώσεων αυτών τυγχάνει ουσιώδους δια την διατήρησιν των καλλιτέρων σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, βασιζομένων επί της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

β) Αποφασίζουσai να χωρήσουν εις την εξέτασιν των διμερών ζητημάτων και ειδικότερον του ζητήματος των μειονοτήτων, αι δύο Κυβερνήσεις απέβλεπον ιδίως εις την αποκατάστασιν του κλίματος καλής συνεννοήσεως και αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο χωρών. Η απόφασις αυτή εστηρίζετο επίσης επί μιας κοινής εκτιμήσεως της διεθνούς καταστάσεως και αντεκατόπτριζε την πεποίθησιν των δύο Κυβερνήσεων, ότι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της Ελλάδος και της Τουρκίας εξαρτώνται από μια εγκάρδιον συνεννόησιν και μία καρποφόραν συνεργασίαν μεταξύ των δύο χωρών εφ' όλων των πεδίων.

γ) Η Συνθήκη της Λωζάνης εδημιούργησεν επίσης μια ισορροπίαν μεταξύ της Ελλάδος και της Τουρκίας επί μειονοτικών θεμάτων. Αι δύο Κυβερνήσεις έχουσι πλήρη επίγνωσιν της αναγκαιότητας να διαφυλάξουν και ν' αποκαταστήσουν το πνεύμα αυτής της ισορροπίας δια μίας αυστηράς εφαρμογής των διατάξεων της Συνθήκης ταύτης, των σχετικών προς τας δύο μειονότητες, λαμβανομένης υπ' όψιν της προβλεπομένης εν προκειμένω αμοιβαιότητας.

5. Οι δύο αντιπρόσωποι ησχολήθησαν όλως ιδιαιτέρως με ζητήματα της μειονοτικής εκπαίδευσως εις τας δύο χώρας. Υπογράμμισαν την ανάγκην της επειγούσης συγκλήσεως και την σπουδαιότητα της καλής λειτουργίας της Μικτής επιτροπής, της προβλεπομένης υπό της Μορφωτικής Συμφωνίας της υπογραφείσης μεταξύ της Ελλάδος και της Τουρκίας την 20ην Απριλίου 1951.

6. Οι δύο αντιπρόσωποι αναφερόμενοι εις τας εν προκειμένω ρητάς διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης συνεφώνησαν επί της κεφαλαιώδους σπουδαιότητος, την οποίαν ενέχει δια τας δύο μειονότητας η διδασκαλία της γλώσσης των εν ταις μειονοτικαίς σχολαίς, εν ίση μοίρα προς εκείνην (την διδασκαλίαν) της επισήμου γλώσσης της χώρας.

7. Συνεφώνησαν, όπως διατυπώσουν τας ακόλουθους προτάσεις:

Η χρήσις της μειονοτικής γλώσσης εν ταις σχολαίς της μειονότητας, θα έδει να επιτρέπεται άνευ περιορισμών.

Η χρήσις οπτικού εκπαιδευτικού υλικού συντεταγμένου εν τη μειονοτική γλώσση θα έδει να επιτρέπεται άνευ περιορισμού εν ταις μειονοτικαίς σχολαίς. Ο σχηματισμός εν ταις μειονοτικαίς σχολαίς βιβλιοθηκών αποτελουμένων εκ βιβλίων εν τη μειονοτική γλώσση, εγκεκριμένων υπό των αρμοδίων αρχών των δύο χωρών, θα έδει να επιτρέπεται και η χρήσις των βιβλιοθηκών αυτών υπό των μαθητών και του διδακτικού σώματος θα έδει ωσαύτως να είναι ελεύθερα.

Η χρήσις σχολικών βιβλίων εν τη μειονοτική γλώσση επί τω τέλει της διδασκαλίας των εν γλώσση ταύτη παραδιδομένων μαθημάτων θα έδει να επιτρέπεται. Ουχ' ήττον τα βιβλία ταύτα θα έδει να επιθεωρώνται και να εγκρίνονται προηγουμένως υπό των αρμοδίων αρχών, ίνα εξασφαλισθή, ότι δεν περιέχουσι ύλην επιβλαβή δια τας σχέσεις των δύο χωρών.

8. Οι δύο αντιπρόσωποι διεπίστωσαν, ότι αι μειονοτικά σχολαί υποφέρουσιν αυτήν την στιγμήν, αμφοτέρωθεν εις όλα τα επίπεδα της διδασκαλίας α-

πό μίαν σοβαρωτάτην έλλειψην σχολικών βιβλίων συντεταγμένων εις την μειονοτικήν γλώσσαν. Προς πλήρωσιν της ελείψεως αυτής οι δύο αντιπρόσωποι προτείνουν ως μέτρα επείγουσας φύσεως:

α) Όπως επιτραπή εκ νέου η χρήσις των βιβλίων, άτινα είχαν εγκριθή κατά το παρελθόν.

β) Όπως, εν η περιπτώση σχολικά βιβλία ή χειρόγραφα σχολικών βιβλίων, υπεβλήθησαν ήδη προς έγκρισιν εις τα αρμοδίας αρχάς η περί ης πρόκειται έγκρισις χορηγηθή.

γ) Όπως ο τρόπος διακανονισμού επί μονίμου βάσεως του ζητήματος τούτο αποτελέση εν εκ των αντικειμένων των εργασιών της Μικτής Μορφωτικής Επιτροπής.

9. Επί του θέματος του διδακτικού προσωπικού των μειονοτικών σχολών όπερ απηλλάγη των καθηκόντων του εκατέρωθεν, κατά την διάρκειαν των ετών 1967 και 1968, οι δύο αντιπρόσωποι προτείνουν όπως τούτο επανεταχθή αμοιβαίως και κατά το μέτρον του δυνατού.

10. Οι αντιπρόσωποι συνεφώνησαν επίσης επί της ανάγκης, όπως απαγορευθή, εν τω εσωτερικών των μειονοτικών σχολών η χρήσις επιγραφών ή η οργάνωσις δραστηριοτήτων δυναμένων να προσβάλλωσιν την θρησκευτικήν εθνικήν ή εθνικιστικήν (NATIONALE) συνείδησιν του ελληνικού και του τουρκικού λαού.

11. Συνεφωνήθη ωσαύτως, ότι οι γονείς και οι κηδεμόνες μειονοτικών μαθητών θα έδει να δύνανται να επικοινωνούν ελευθέρως μετά της Διευθύνσεως και του Διδακτικού σώματος των σχολών, εις τας οποίας φοιτώσιν οι υπό την φροντίδα των, μαθηταί.

Δια την ακρίβειαν της υπογραφής

Ι.Α.ΤΖΟΥΝΗΣ

Πληρεξούσιος Υπουργός

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

ΤΟ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΗΣ 20-12-1968

Συνεδριάσεις της Ελληνοτουρκικής Μορφωτικής Επιτροπής εν Αγκύρα και Αθήναις

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συμφώνως προς τας προτάσεις τας περιλαμβανομένας εν τη εκθέσει των αντιπροσώπων της Ελληνικής και της Τουρκικής Κυβερνήσεως, και εγκριθείσας υπό των Υπουργών εξωτερικών των δύο χωρών κατά την εν Λονδίνω συνάντησιν αυτών τη 27 Ιουνίου 1968, η υπό της Ελληνοτουρκικής Μορφωτικής συμφωνίας της 20ης Απριλίου 1951 προβλεπομένη Μικτή Επιτροπή συνήλθε διαδοχικώς εν Αγκύρα από της 21ης Οκτωβρίου μέχρι της 9ης Νοεμβρίου 1968, και εν Αθήναις από της 11ης μέχρι της 20ης Δεκεμβρίου 1968.

Κατά τας εργασίας αυτής η επιτροπή εξέφρασεν την εκτίμησιν αυτής δια τας αμφοτέρωθεν μέχρι σήμερα καταβληθείσας προσπάθειάς επί τω τέλει εξασφαλίσεως εις τας δύο μειονότητες των συνθηκών και των μέσων καλυτέρας και συγχρονισμένης εκπαιδεύσεως.

Εν τω πνεύματι των εν τη εκθέσει των δύο αντιπροσώπων καθοριζομένων αρχών η επιτροπή εκφράζει την ελπίδα ότι εν όψει του ιδιαίτερου χαρακτήρος της μειονοτικής εκπαιδεύσεως, αι κατωτέρω διατυπούμεναι συστάσεις θέλουσιν αμφοτέρωθεν εφαρμοσθή εν πνεύματι καλής θελήσεως.

Η επιτροπή υπογραμμίζει εξ άλλου την σπουδαιότητα ην ενέχει δια τα δύο Μέρη η εκ του συνέγγυς παρακολούθησις της εφαρμογής των κατωτέρω συστάσεων, και συνομολογεί ότι εκάτερον των Μερών θα είχε πάντοτε την ευχέρειαν όπως εισηγηθή δια των καταλλήλων μέσων αναθεωρήσεις των συστάσεων καθ' όσον αφορά εις τας λεπτομερείας της εφαρμογής αυτών.

Εκφράζει την πεποίθησιν οι αι συστάσεις αύται δεν είναι φύσεως ευνοούσης μίαν μειονότητα επί ζημία της ετέρας, και υπογραμμίζει την σημασίαν του κατά την εφαρμογήν αυτών σεβασμού της αρχής της αμοιβαιότητας.

Η Επιτροπή υιοθέτησε τας ακόλουθους συστάσεις:

Ι. ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

1. Η Επιτροπή συνιστά όπως το υφιστάμενων καθεστώς εν τω θέματι της χρήσεως εν ταις μειονοτικάς σχολαίς της μειονοτικής και της επισήμου γλώσσης, εξακολουθήση εφαρμοζόμενων εν τω μέλλοντι ως και κατά το παρελθόν .Ειδικότερον:

α) Τα μέχρι σήμερον εις την επίσημον γλώσσαν διδασκόμενα μαθήματα θα διδάσκονται και εν τω μέλλοντι εις την αυτήν γλώσσαν.

β) Η διδασκαλίαν πάντων των άλλων μαθημάτων θα γίνεται εις την μειονοτικήν γλώσσαν άνευ εξαιρέσεως.

γ) Εν σχέσει προς τας προηγουμένας διατάξεις, η Επιτροπή συνιστά την δια της διπλωματικής οδού ανταλλαγής καταλόγων των εν ταις αντιστοιχείς μειονοτικάς σχολαίς εις την επίσημον και μειονοτικήν γλώσσαν διδασκομένων μαθημάτων. Εις τους καταλόγους τούτους θα εμφανήται ο εν εκάστη τάξει των μειονοτικών σχολών των διαφόρων βαθμών αριθμός ωρών των μαθημάτων.

2. Υπό την επιφύλαξιν των διατάξεων του εδαφίου (α) της παραγράφου (1), η υπό των μαθητών και των διδασκόντων εν ταις σχολαίς χρήσις της μειονοτικής γλώσσης θα επιτρέπεται άνευ περιορισμού εις πάσαν άλλην περίπτωσιν ως εις τας διαλείμματα, σχολικάς δραστηριότητας, διαλέξεις, συμβούλια διδασκόντων.

ΙΙ. ΕΠΟΠΤΙΚΟΝ ΥΛΙΚΟΝ

3. Συμφώνως τη ήδη εν Βιέννη μεταξύ των αντιπροσώπων των δύο χωρών συναφθείση συμφωνία, (έκθεσις Βιέννης, κεφάλαιον ΙΙ παράγραφος 7). Η Επιτροπή συνιστά όπως η χρήσις του εις την μειονοτικήν γλώσσαν εποπτικού υλικού είναι κατόπιν ελέγχου απειριορίστως ελευθέρα εν ταις μειονοτικάς σχολαίς κατά την διδασκαλίαν των εις την γλώσσαν ταύτην διδασκομένων μαθημάτων.

4. Η Επιτροπή συνιστά την ακόλουθον διαδικασίαν δια την αποστολήν, τον έλεγχον, και την εις τας σχολάς διανομήν του υπό των δύο Μερών χορηγούμενου εποπτικού υλικού:

α) Τα δύο Μέρη θα υποβάλλωσιν δια τας διπλωματικής οδού εις την έγκρισιν των εκατέρωθεν αρμοδίων αρχών τον κατάλογον και δύο δείγματα του εμποπτικού υλικού. Τα δύο Μέρη θα δύνανται ταυτοχρόνως να διατυπώσιν ευχάς όσον αφορά εις την διανομήν του υλικού τούτο. Η σχετική απόφασις των αρχών δέον να ανακοινωθή εις το ενδιαφερόμενον Μέρος εντός προθεσμίας ενός μηνός από της λήψεως του καταλόγου και των δειγμάτων.

β) Τα δύο Μέρη θα αποστέλλωσιν εις τας οικείας Προξενικάς αυτών Αρχάς το εν τοις εγκριθέσι καταλόγοις εμφανιόμενον υλικόν.

γ) Τα Προξενεία θα παραδίδωσιν εις τας αρμοδίας Αρχάς προς διανομήν το περί ου πρόκειται υλικόν. Αι ρηθείσαι Αρχαί υποχρεούνται να προβαίνωσιν εις την διανομήν του υλικού προς πάσας τας μειονοτικές σχολάς άνευ οιασδήποτε εξαιρέσεως.

δ) Ο συμφώνως προς τον κατάλογον έλεγχος και η εις τας σχολάς παράδοσις του φέροντος την σφραγίδα του ελέγχου υλικού θα συντελώνται υπό των αρμοδίων Αρχών εντός ενός, το βραδύτερον μηνός και ο πίναξ διανομής θα αποστέληται εις το ενδιαφερόμενον Μέρος.

5. Αι εν τη προηγούμενη παραγράφω αναφερόμεναι προθεσμιαί θα ισχύωσι επ' αμοιβαιότητα.

III. ΣΧΟΛΙΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΙ

6. Συμφώνως τη εκθέσει των αντιπροσώπων των δύο Κυβερνήσεων η επιτροπή συνιστά όπως επιτραπή η κατάρτισις βιβλιοθηκών τάξεων και βιβλιοθηκών σχολείων και ενθαρρυνθή ο εμπλουτισμός των ήδη εν ταις μειονοτικάις σχολαίς υφιστάμενων βιβλιοθηκών.

7. Επί τω τέλει εξασφαλίσεως της βάσει της αμοιβαιότητας καλής εφαρμογής της συστάσεως ταύτης τα δύο Μέρη θα συμμορφωθώσι προς την ακόλουθον διαδικασίαν:

α) Οι κατάλογοι και εν αντίτυπιν των δια τας περί ων πρόκειται βιβλιοθήκας προτεινομένων βιβλίων δέον να υποβάλλωνται εις την έγκρισιν των αντιστοίχων αρμοδίων αρχών υπό των Διευθυντών των μειονοτικών σχολών ή εν α-

πουσία αυτών, υπό τω αναπληρωτών αυτών.

β) Εντός ενός, το βραδύτερον, μηνός, αι Αρχαί, αταί οφείλουσι να ανακοινώσιν εγγράφως τας αποφάσεις αυτών εις τους Διευθυντάς των σχολών ή τους αναπληρωτάς αυτών.

8) Πλήρης κατάλογος πάντων των βιβλίων των ήδη υφισταμένων Βιβλιοθηκών σχολών και τάξεων θα υποβληθή υπό των Διευθυντών των μειονοτικών σχολών εις την έγκρισιν των αρμοδίων αρχών.

Αι Αρχαί αύται θα προβώσιν εις την κατά τρόπον κατάλληλον και πρακτικόν εξέταση των βιβλίων και θα ανακοινώσωσι το ταχύτερον, εγγράφως τας αποφάσεις αυτών εις τους Διευθυντάς των σχολών. Εν πάση περιπτώσει η εξέτασις αύτη δεν θα κωλύη την ελευθέραν εις τας Βιβλιοθήκας ταύτας προσέλευσιν των διδασκόντων και των μαθητών.

9. Τα δύο Μέρη δύνανται να προβαίνωσιν εις δωρεάς βιβλίων προς τας οικείας μειονοτικάς σχολάς μέσω των Προξενίων των. Τα Προξενία θα παραδίδωσι τα βιβλία ταύτα εις τας αρμοδίας Αρχάς επί τω τέλει εγκρίσεως και διανομής, συντελεστές εντός διμήνου προθεσμίας. Τα δύο Μέρη δύνανται να δηλώσωσι δια της διπλωματικής οδού τας επιθυμίας των καθ' όσον αφορά εις την διανομήν των βιβλίων τούτων. Ο πίναξ διανομής θα διαβιβάζεται εις το ενδιαφερόμενον μέρος αμέσως μετά την διανομήν των βιβλίων εις τας μειονοτικάς σχολάς.

10. Η εις τας Βιβλιοθήκας προσέλευσις θα είναι ελεύθερα δια τους διδάσκοντας και τους μαθητάς.

IV. ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

11. Η Επιτροπή διαπιστεί μεθ' ικανοποίησεως ότι τα δύο Μέρη συνεμορφώθησαν ήδη εν ευρεί μέτρω προς τας προτάσεις της εκθέσεως της Βιέννης σχετικώς προς τας επειγόντως ληφθέντα μέτρα προς εξεύρεσιν προσωρινής λύσεως του ζητήματος των σχολικών βιβλίων.

Κατά την μεταγενεστέραν εφαρμογήν των επειγόντων μέτρων, τα δύο Μέρη θα καταβάλλωσιν επιμέλειαν όπως μη δυσχερανθή ή εν ταις μειονοτικάς σχολαίς διδασκαλία.

Προς συμπλήρωσιν της εφαρμογής των προτάσεων τούτων η επιτροπή συνιστά τα ακόλουθα:

12. α) Αι δύο Αντιπροσωπεΐαι υπέβαλλον εις την επιτροπήν τους συνημμένους καταλόγους εγχειριδίων. Δύο αντίτυπα των εν τοις καταλόγοις εμφανιζόμενων εγχειριδίων δέον να παραδοθώσι το ταχύτερον δια της διπλωματικής οδού. Οι κατάλογοι ούτοι περιλαμβάνουνσιν την κατηγορίαν των σχολών, τας τάξεις και τα μαθήματα δι' ἃ προορίζονται τα εγχειρίδια.

β) Τα δύο Μέρη οφείλουσιν να ανακοινώσωσιν αντιστοίχως τας αποφάσεις αυτών μέχρι τέλους Φεβρουαρίου 1969. Εντός της αὐτῆς προθεσμίας τα δύο Μέρη δύνανται να προτείνωσιν τροποποιήσεις εν τοις εγχειριδίοις ὧν τα σημερινά κείμενα δεν θεωροῦνται αποδεκτά.

γ) Το σύμφωνον προς τας προταθείσας τροποποιήσεις κείμενον των εγχειριδίων τούτων δέον να παραδοθῇ δια της διπλωματικῆς οδού ες το ενδιαφερόμενον Μέρος μέχρι τέλους Μαΐου 1969, και ἡ οριστικὴ ἐγκρισις των εγχειριδίων τούτων δέον να δοθῇ μέχρι τέλους του σχολικοῦ ἔτους 1968-1969.

δ) Τυπικαί κατά την διαδικασίαν ταύτην ἐλλείψεις θα εἶναι ἐκατέρωθεν ανεκταί, τοιαῦται δ' ἐλλείψεις δέον ὅπως μὴ παρακωλύωσιν την ταχείαν περαιώσιν των διατυπώσεων.

13. Χάριν της καλῆς λειτουργίας της διδασκαλίας εν ταις μειονοτικαῖς σχολαῖς, τα δύο Μέρη οφείλουσιν να μὴ ἀπαγορεύωσιν, μέχρι της, κατά την προηγούμενην παράγραφον, οριστικῆς ἐγκρίσεως, την χρήσιν των ἤδη ἐγκεκριμένων ἢ ἀνεκτῶν εγχειριδίων.

14. Εἰς ἣν περίπτωσιν χειρόγραφα εγχειριδίων ἔχουσιν υποβληθῇ εἰς την ἐγκρισιν των ἀρμοδίων Ἀρχῶν, ἡ ἐγκρισις αὕτη θα χορηγηθῇ ἐντός δεκαημέρου ἀπὸ της υπογραφῆς του παρόντος πρωτοκόλλου. Ἄμα τῇ ἐκτυπώσει των περὶ ὧν πρόκειται χειρογράφων, τα βιβλία θέλουσιν υποβληθῇ ὑπὸ οριστικὴν αὐτῶν μορφήν εἰς τας ἀρμοδίας Ἀρχάς προς ἔλεγχον του περιεχομένου αὐτῶν, και χορήγησις της ἀδείας χρησιμοποίησέως των. Ο ἔλεγχος οφείλει να περαιωθῇ και ἡ ἀδεια να χορηγηθῇ ἐντός προθεσμίας εἴκοσιν ἡμερῶν, ἀπὸ της υποβολῆς των περὶ ὧν πρόκειται βιβλίων. Ἡ ἀδεια θέλει ανακοινωθῇ ἐγγράφως εἰς τους Διευθυντάς των ενδιαφερομένων μειονοτικῶν σχολῶν, και το ενδιαφερόμενον Μέρος θέλει ἐνημερωθῇ σχετικῶς.

Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν τα ενδιαφερόμενα Μέρη θέλουσιν προτείνει την προ-

σωρινήν χρησιμοποίησιν εγχειριδίων τινών δια διδακτικήν ύλην τα δι' ήν οριστικά εγχειρίδια τελούσιν υπό εκτύπωσιν, τα δύο Μέρη θέλουσι διευκολύνει τας δια την έγκρισιν των προσωρινών εγχειριδίων απαιτούμενας διατυπώσεις. Χορηγηθείσης της αδείας ταύτης τούτο θέλει ανακοινωθή εις τους Διευθυντάς των Σχολών εντός προθεσμίας 20 ημερών από της παραδόσεως των εγχειριδίων τούτων, και το ενδιαφερόμενον Μέρος θέλει σχετικώς ενημερωθή.

15. Τα δύο Μέρη θα δύνανται, οσάκις ήθελον κρίνει τούτο αναγκαίον, να προτείνωσι νέα εγχειρίδια (χειρόγραφα ή έντυπα) δια διδακτέαν ύλην διδασκομένην εις την μειονοτικήν γλώσσαν. Προς τον σκοπόν τούτον, και συμφώνως προς την υπό του Πρωτοκόλλου της Βιέννης δοθείσαν αυτή εντολήν, η Επιτροπή συνιστά, την ακόλουθον διαδικασίαν δια την υπό των ενδιαφερομένων μερών αποστολήν, τον έλεγchon και την διανομήν των εις μειονοτικών γλώσσαν εγχειριδίων (χειρογράφων ή έντύπων), των προοριζομένων δια χρήσιν εις τας μειονοτικές σχολάς:

α) Τα εγχειρίδια ή τα χειρόγραφα των εγχειριδίων θα υποβάλλωνται δια της διπλωματικής οδοú εις τας αρμοδίας Αρχάς μέχρι της 30ης Σεπτεμβρίου εκάστου έτους. Τα χειρόγραφα θα συνοδεύωνται υπό των τυχόν εν αυτοίς περιλαμβανομένων εικόνων.

β) Τα εγχειρίδια και τα χειρόγραφα ουδέν δέον να περιλαμβάνωσι το δυνάμενον να παραβλάψη τας μεταξύ των δύο χωρών σχέσεις. Αι αρμόδιαι Αρχαί θα δύνανται να διαγράψωσιν παν ό,τι εις τα κείμενα των χειρογράφων ή τας εικόνας θα αντέκειτο προς την αρχήν ταύτην.

γ) Η εξέτασις των κειμένων δέον να περαιωθή, και το αποτέλεσμα να ανακοινωθή εις το ενδιαφερόμενον Μέρος μέχρι τέλους Φεβρουαρίου του επομένου έτους. Τα σημεία ων ζητείται η αφαίρεσις θα εφαινώνται εν τη ανακοινώσει ταύτη.

δ) Τα δύο Μέρη θα είναι ελεύθερα όπως αποβαίνωσιν εις την εν τη ιδία Χώρα εκτύπωσιν των εις την γλώσσαν αυτών συντεταγμένων χειρογράφων.

ε) Δύο αντίτυπα των εκτυπωθέντων βιβλίων θα αποστέλλωνται δια της διπλωματικής οδοú προς οριστικήν έγκρισιν μέχρι τέλος του μηνός Ιουλίου του ατόθου έτους.

στ) Η οριστική έγκρισις δέον να ανακοινούται μέχρι της 1ης Σεπτεμβρίου.

ζ) Τα εγκριθέντα βιβλία αποστέλλονται μέσω των οικείων Προξενείων εις τας αρμοδίας αρχάς, άτινες αφού επιθέσωσιν επ' αυτών την σφραγίδα του ελέγχου, ωφείλωσι να θέτωσι ταύτα εις την διάθεσιν πασών των μειονοτικών σχολών μέχρι της 15ης Σεπτεμβρίου. Το ενδιαφερόμενο Μέρος θα ενημερούται περί τούτο εγγράφως. Αι προθεσμίαι αυταί θα ισχύωσι επ' αμοιβαιότητα.

16. Η εν τη προηγούμενη παράγραφω καθοριζόμενη διαδικασία θα είναι δυνατόν να αναθεωρηθή, αιτήσει εκατέρου των μερών, επί τω τέλει όπως καταστή πλέον αποτελεσματική, υπό το φως της εκ τη πρακτικής αυτής εφαρμογής πείρας.

17. Τα ενδιαφερόμενα Μέρη θα έχωσι το δικαίωμα να προτείνωσι μεταγενεστέρως τροποποιήσεις και διορθώσεις εις τα είδη εγκριθέντα κείμενα των εγχειριδίων. Πάντως η αρχή της καλής λειτουργίας της παιδείας δέον να είναι σεβαστή.

V. ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΦΥΛΕΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

18. Η Επιτροπή υπογραμμίζει την σπουδαιότητα της εν παραγράφω 10 της Εκθέσεως της Βιέννης τιθεμένης αρχής περί του σεβασμού της θρησκευτικής, φυλετικής ή εθνικής συνειδήσεως του ελληνικού και του τουρκικού λαού, και συνιστά:

α) Όπως επιγραφάι, εικόνες, προσωπογραφίαι κλπ εν ταις μειονοτικαίς σχολαίς είναι τοιαύται ώστε να ενισχύσωσι τους δεσμούς φιλίας μεταξύ των δύο χωρών.

β) Όπως ληφθώσιν αμφοτέρωθεν τα κατάλληλα μέτρα προς άρσιν των παραβλαπτόντων την εφαρμογήν της αρχής ταύτης στοιχείων.

γ) Όπως εξαιρέσει του μορφωτικού χαρακτήρος διακοσμητικού υλικού, η μόνιμος διακόσμησις των σχολικών κτιρίων περιορίζεται εν ταις μειονοτικαίς σχολαίς της Δυτικής Θράκης εις την προσωπογραφίαν του Αρχηγού του Ελληνικού Κράτους και εν ταις μειονοτικαίς σχολαίς της Κωνσταντινουπόλεως εις την προσωπογραφίαν του Ατατούρκ. (Οίκοθεν νοείται ότι επ' ευκαιρία

των εθνικών εορτών της Χώρας εν τη εδρεύει η σχολή, ή επ' ευκαιρία άλλων έκτακτων περιστάσεων, αι μειονοτικά σχολαί θα είναι δυνατόν να διακοσμώνται καταλλήλως, καταβαλλόμενης επιμελείας όπως αποφεύγεται πάσα εν τη διακοσμήσει υπερβολή).

δ) Όπως απαγορεύεται η οργάνωσις δραστηριοτήτων ασυμβίβαστων προς την ανωτέρω τιθεμένην αρχήν.

ε) Όπως απαγορεύεται εις τους διδάσκοντας εν ταις μειονοταίς σχολαίς να προβαίνωσιν εις παρατηρήσεις δυναμένας να ταπεινώσωσι τους μαθητάς λόγω του ότι ούτοι ανήκουσιν εις ωρισμένον έθνος ή θρησκείαν.

στ) Όπως αποφεύγεται αμφοτέρωθεν πάσα δραστηριότης δυναμένη να αγάγη τους μειονοτικούς μαθητάς εις αλλαξοπιστίαν.

Αι δύο Αντιπροσωπείαι είναι εξουσιοδοτημένοι όπως δηλώσωσιν ότι αι Κυβερνήσεις αυτών αποδέχονται πάσας τας ανωτέρω συστάσεις, άτινες συνεπώς τίθενται εν ισχύ από της χρονολογίας της υπογραφής του παρόντος Πρωτοκόλλου.

Η σύνθεσις της Ελληνικής Αντιπροσωπείας είναι η ακόλουθος:

Ιωάννης ΚΙΤΣΑΡΑΣ μέλος του ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (πρόεδρος της Επιτροπής και Αρχηγός της Ελληνικής Αντιπροσωπείας)

Πέτρος ΜΟΛΥΒΙΑΤΗΣ Τμηματάρχης Υποθέσεων Τουρκίας παρά τω Β. Υπουργείω Εξωτερικών

Ευθύμιος ΚΑΛΟΓΕΡΕΑΣ Γενικός επιθεωρητής των Ξένων αι μειονοτικών Σχολείων

Νικόλαος ΚΕΦΑΛΙΔΗΣ Μορφωτικός ακόλουθος παρά τω εν Κωνσταντινούπολει Β. Γενικώ Προξενείω της Ελλάδος

Χρήστος ΚΑΡΡΟΣ Επιθεωρητής Μειονοτικών Σχολείων

Βασίλειος ΠΤΣΙΚΑΡΗΣ Γραμματεύς Πρεσβείας

Η σύνθεσις της Τουρκικής Αντιπροσωπείας είναι η ακόλουθος:

Μ.Σιτκή ΜΠΙΛΜΕΝ Βοηθός Υφυπουργός παρά τω Υπουργείω Εθνικής Παιδείας (πρόεδρος της Τουρκικής Αντιπροσωπείας)

Τεφρίκ ΟΥΝΑΙΝΤΙΝ Βοηθός γενικός Διευθυντής του τμήματος Κύπρου και

Ελλάδος του Υπουργείου Εξωτερικών
Ασάφ ΟΖΜΕΝ Βοηθός Γενικός Διευθυντής της Γενικής Διευθύνσεως Εξωτε-
ρικών Σχέσεων του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας
Ομέρ ΕΡΣΟΥΝ πρώτος γραμματέας της εν Αθήναις Τουρκικής Πρεσβείας

Εγένετο εν Αθήναις τη 20η Δεκεμβρίου 1968

Δια την Ελληνική αντιπροσωπείαν
Ιωάννης ΚΙΤΣΑΡΑΣ

Δια την Τουρκικήν αντιπροσωπείαν
Σιτκή ΜΠΙΛΜΕΝ

Πηγή: υπουργείο Εξωτερικών: Οι Ελληνοτουρκικές μορφωτικές συμφωνίες
του 1968 (Έκθεση Βιέννης και Μορφωτικό πρωτόκολλο), Αθήνα 1968.